

JACEK MIANOWSKI

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Epigraficzna pozajęzykowość, czyli czego głązy nam nie powiedzą

Abstract

Extra-Linguistic Aspects of Epigraphy. What Stories Stones Would not Share

Runic and ogham inscriptions are contained within a form, place and shape which may pinpoint to a specific message that remains hidden on the level of the text itself. This extra-linguistic and extra-textual dimension of inscriptions was an iconic element of the process of shaping of early oral cultures in their transition to literacy. As Judith Jesch (1998) argues, due to the sole materiality of inscribed stones, which allows to contain words, as well as the fact that inscriptions create a space for convergence of oral and literate cultures, it is possible to pinpoint differences between these two types of cultures.

The following article¹ seeks to address the issue of transition from orality to literacy on the basis of early ogham and Latin traditions of inscribed stones. The main area of focus here lies in early Welsh inscribed stones, which represent a similar set of characteristics to runic inscribed stones. The extra-linguistic paradigm of these inscriptions allows distinguishing not only the meaning and addressees of the inscription, but also enables recovering information on the circumstances in which inscriptions were probably created.

Keywords: runic, ogham, Latin, inscription, Welsh, orality, literacy.

1 Autor chciałby zaznaczyć, iż przedstawione w niniejszej publikacji aspekty rozbudowanego mechanizmu transformacji oralno-piśmiennej w Anglii i Walii są rozwinięciem konceptów prezentowanych w monografii pt. *Ethnolinguistics, Cultural Change and Early Scripts from England and Wales*, której publikacja planowana jest na przełom 2016 i 2017 roku.

Wstęp

Współcześnie rozumiana piśmienność jest produktem procesu prób i błędów, mającego miejsce na przełomie wielu stuleci. O ile trudno jest wyobrazić sobie cywilizację łącińską komunikującą się bez użycia technologii pisma, o tyle doskonale znany nam jest wymiar pozatekstowy i pozajęzykowy tej formy komunikacji. Pisząc list, e-mail, czy SMS zdajemy sobie sprawę z ograniczeń czasowych (szybkość odpowiedzi), ilościowych (160 znaków) i jakościowych (znaki diakrytyczne), które dana sytuacja na nas nakłada. Jednocześnie nietrudno jest nam przekazać część komunikatu „między wierszami”, wytwarzając dodatkowe, choć często trudny do uchwycenia i utrwalenia, wymiar sytuacji komunikacyjnej.

Wczesne systemy pisma wykorzystywane na Wyspach Brytyjskich w końcowej fazie obecności Imperium Rzymskiego – runy i ogamy – nie odbiegają od współczesnych standardów komunikacji. Zamiar utrwalania informacji za ich pośrednictwem, jak będę starał się wykazać, służy nie tylko przekazywaniu prostych stwierdzeń, ale często spełnia o wiele ważniejsze funkcje pozatekstowe.

1. O tekstualnej naturze inskrypcji

Zasadnicze założenie przyjęte w tej publikacji opiera się na artykule profesor Judith Jesch (1998: 463), w którym zwraca ona uwagę na rzecz niezwykle istotną z punktu widzenia dzisiejszego badacza i odbiorcy świata tekstualnego. Badając *teksty* pochodzące z okresu, gdy to pojęcie nie było znane, zwracamy uwagę na współczesny kontekst bądź punkt wyjścia badań – religijny, językowy, społeczny, polityczny lub historyczny. Jest to podejście, na które współcześni badacze bardzo chętnie przystają. Źródło historyczne, choć często przyjmuje postać tekstu, nie zawsze jest nim w pełni. Według Jesch (1998: 462) częstym założeniem badacza jest tekstualna natura inskrypcji, bez podawania w wątpliwość, czy faktycznie powinny do tej grupy należeć i tak być badane. Co więcej, inskrypcje runiczne posiadają dwie istotne cechy – (1) ich znaczenie zawarte jest nie tylko w słowach wyrytych na danym przedmiocie, ale również w samej materialności danego obiektu oraz (2) założenie, że reprezentują punkt przełomowy w transformacji oralno-piśmiennej, dzięki czemu możemy prześledzić znaczenie kulturowe takich praktyk.

Warto wspomnieć, że oprócz pisma runicznego na Wyspach Brytyjskich w okresie wczesnego średniowiecza używany był też system pisma ogamicznego. Wiele źródeł wskazuje, iż powstał on w Irlandii i był rozpowszechniany w Walii wskutek migracji na ten półwysep pod koniec III wieku n.e. (cf. McManus 1991; Ross 1999; Thomas 1973; Russell 1995). Pismo ogamiczne jest istotne z tych samych powodów, co runiczne: oba systemy pisma wykazują wiele cech wspólnych w kontekście praktyki i zastosowania, choć należy podkreślić, że są to dwie odrębne i niezależne od siebie tradycje.

2. Inskrypcja z Ågersta

Wymiar tekstowy i pozatekstowy bardzo łatwo dostrzec na przykładzie inskrypcji runicznej z miejscowości Ågersta w Szwecji. Według Jesch (1998: 463–464) inskrypcja ta naniesiona została na dwumetrowy blok granitu, który umieszczono na granicy pól uprawnych, oddzielając dwie farmy. Głazu nie przemieszczono z jego pierwotnego miejsca od momentu, kiedy został tam umieszczony, czyli od drugiej połowy XI wieku. Jesch wspomina następującą treść inskrypcji po poddaniu jej transliteracji:

• uifugsi • lit • raisa • stain • þiasn • iftiR • seref • faþur • sen • koþan • han • byki • agurstam • hier mn • stanta • stan • miþli • bua • raþi • tekr • þaR • ryn si • runum • þim sum • bali • risti •

Viðhugsi let ræisa stæin þennsa æftiR Særæif, faður sinn goðan. Hann byggi i Agurstaðum.

Híær mun standa stæinn miðli byia.

Raði drængR þaR rynn se

runum þæim, sum Balli risti.

Inskrypcje można tłumaczyć następująco:

Viðhugsi (zlecił) wzniesć ten kamień ku pamięci Særæifa, swego dobrego ojca. Żył on w Ågersta.

Tu będzie stał kamień między farmami.

Człowiek biegły w runach może przeczytać

runy wyryte przez Balli(ego).

Analiza powyższego testu może zostać przeprowadzona, wyodrębniając i grupując jego elementy składowe. Wyróżnić można przy tym dwie grupy informacji – podstawowe i opcjonalne (Jesch 1998: 463–464; cf. Thompson 1975: 12–21). Do grupy informacji podstawowych należą:

- kto zlecił wzniesienie inskrypcji;
- sam *akt wzniesienia*;
- upamiętniana osoba;
- relacja między zleceniodawcą a upamiętnianym.

Do grupy elementów opcjonalnych należą następujące informacje:

- żył w Ågersta;
- kamień na granicy farm;
- człowiek biegły w runach (nie była to powszechna umiejętność);
- runy wyryte przez Balliego – podpis rzemieślnika.

Tak bogaty układ informacji na poziomie samego tekstu jest jednak rzadkością. Jak podsumowuje Jesch (1998: 464), pierwsza część inskrypcji to standardowa formuła komemoratywna, druga zaś jest opcjonalna i o wiele ważniejsza z badanego punktu widzenia: uwidacznia to, czego możemy się domyślać z I części – że tekst posiada zarówno twórcę, jak i odbiorców. Po transliteracji inskrypcja zdaje się standardowo pojmowanym przez nas tekstem, ale jest to jedynie udogodnienie dla współczesnych badaczy. Ważniejszym elementem jest sama materialność i forma inskrypcji. Rzemieślnik, poza ryciem run, brał pod uwagę szereg elementów pozapiśmiennych:

1. Materiał (trwałość) – granit, który jest powszechnie dostępny w Szwecji. Nie jest to łatwy materiał w obróbce, choć bardzo wytrzymały. Rzemieślnik świadomie zdecydował się na mniej przyjazny w obróbce materiał.
2. Granitowy głaz postawiony jako punkt graniczny był przemyślanym przedsięwzięciem, które uwzględniało nieprzewidywalność przyszłości danego miejsca. Ustalona w ten sposób granica farm w XI wieku straciła aktualność dopiero w 1856 roku.
3. Aspekt oralno-piśmienny: przewaga pisma nad przekazem ustnym polega na tym, że daje możliwość niezliczonych powtórzeń i przekazu informacji. Wzniesienie głazu w tym miejscu

legitymizowało prawnie i w ramach przyjętej konwencji kulturowej granicę, nawet jeśli tylko jedna na dziesięć osób potrafiłaby inskrypcję odczytać. Warto tutaj zaznaczyć, że ewentualny odczyt miałby miejsce publicznie i na głos.

4. Dekoracje: tekst jest rozciągnięty w układ estetyczny *węży* przypominający cztery cyfry 8. Dostrzegalna jest pewna koncepcja artystyczna, choć inskrypcja nie jest symetryczna. Wadą tego rozwiązania jest trudność w odczytaniu tekstu oraz wskazanie jego początku i końca.

Kamień z inskrypcją, jak zauważa Jesch (1998: 464), spełnia zatem szereg funkcji. Po pierwsze, jest na pokaz: przykuwa uwagę rozmiarem, kształtem, dekoracjami i ma za zadanie przyciągać uwagę przechodniów. Po drugie, jest wykonany z trwałych materiałów dobranych zgodnie z wiedzą i doświadczeniem rzemieślnika, gwarantując długotrwałość odbioru zawartej informacji. Po trzecie, jest komemoratywny, jednocześnie upamiętniając zmarłych, jak i gloryfikując żywych, którzy o zmarłych pamiętają.

3. Walia u progu średniowiecza

Pod koniec IV wieku w Walii zaczęły kształtować się załążki odrębnej tożsamości etnicznej. Jak wskazuje Mark Redknap (1991: 8), poszczególne królestwa walijskie stawiały na niezależność i samodzielny rozwój swojej państwowości oraz kultury. Dziedzictwo rzymskiej obecności militarnej nie przetrwało próby czasu, zostawiając na walijskiej państwowości ślady jedynie w postaci organizacji administracyjnej. Nie bez znaczenia była rola chrześcijaństwa, które stawało się powszechnym wyznaniem, a społeczności chrześcijan konsolidowały wczesną walijską państwowość.

Od V wieku upowszechniał się zwyczaj wznoszenia inskrypcji komemoratywnych. Michelle P. Brown (2006: 64-65) wskazuje, iż tradycja ta była częścią nie tylko walijskiej kultury, ale upowszechniała się we wszystkich miejscach zasiedlanych przez Celtów. Na skomplikowaną sytuację w Walii wpływ miała też migracja iryjska, zainicjowana na przełomie III i IV wieku. Koloniści, których nazywano *Dési* (cf. Powell [1958] 1980: 197-198), choć ochoczo zasiedlali walijskie wybrzeża, nie stronili też od piractwa. Koloniści iryjscy są wskazywani jako grupa, która najprawdopodobniej była odpowiedzialna za wdrażanie pisma ogamicznego w Walii.

Należy jednak zwrócić uwagę, że ten okres przejściowy charakteryzował się zmianą nastawienia z konfliktów na próbę stabilizacji regionu i jego rozwoju. Walijszczyk, zadowoleni z opuszczenia ich ziem przez rzymskich żołnierzy, stopniowo przejmowali obowiązki administracyjne nad nowo kształtującymi się państwami. Nie bez znaczenia jednak była stabilność polityczna gwarantowana przez Rzymian oraz fakt zmiany balansu sił po opuszczeniu przez nich garnizonów. Ostatecznie nowa sytuacja polityczna ułatwiła rozwój kultury, literatury i języka.

4. Oralność i piśmienność w Walii

Chcąc badać wczesną piśmienność społeczności, która dopiero zaznajamia się z ideą pisma, należy pamiętać o problemach technicznych, wiążących się z takimi badaniami. Jak zauważa Patrick Sims-Williams ([1998] 2006: 15), niezwykle trudno jest oszacować procent społeczności biegły w piśmie, jeśli nie posiadamy danych pismem pierwotnie zapisanych. Jedną z przytaczanych teorii wskazuje, że brak źródeł pisanych wynikający z zawirowań politycznych tego okresu skutecznie uniemożliwia

dalsze badania. Pogląd ten można jednak poddać dyskusji, jeśli weźmie się pod uwagę szereg danych spoza nurtu ściśle „piśmiennego”. Sims-Williams ([1998] 2006: 17) opiera się na założeniu, iż druidzi z dużą dozą prawdopodobieństwa byli biegli w grece, skąd czerpali wiedzę wykraczającą poza ich codzienne obowiązki. Ponadto, jak wskazuje Robert Rees Davies (1987: 111–112), pismo w Walii nie było powszechnie użytkowane do ewidencjonowania aż do XII wieku, choć znane są przypadki pism o charakterze legislacyjnym, sporządzanych pismem łacińskim z wykorzystaniem walijskich formuł.

Przejęciowy, oralno-piśmienny charakter przekazywania informacji utrzymywał się w Walii aż do wspomnianego XII wieku. Można z dużą dozą prawdopodobieństwa założyć, że od IV do VI wieku miała miejsce sytuacja, w której oba systemy pisma – łaciński i ogamiczny – były w użyciu. Paradoksalnie sytuacja ta doprowadziła do pewnego rodzaju konfliktu kulturowego, w wyniku którego tylko jeden system pisma mógł wejść do powszechnego użytku. Niemniej, chcąc konstruować model wczesnej piśmienności w Walii, należy brać pod uwagę materiał zapisany z użyciem obu pism.

5. Pozatekstowość inskrypcji walijskich

Szereg inskrypcji pochodzących z Walii charakteryzuje się dość łatwo dostrzegalnym zestawem cech. Poniższe inskrypcje pochodzące z południowej Walii powstały najprawdopodobniej w VI wieku. Ich cechą wspólną jest przynależność do Romano-celtyckiej tradycji oralno-piśmiennej oraz zapis wykonany za pomocą łaciny lub ogamów.

[1] Llywel (Pentre Poeth)

[ogam:] MAQITRENI SALICIDUNI

Kamień Maqas-Treni Salicidunus(a/i)

[łacina:] [M]ACCUTRENI+SALIC[I]D[V]NI

Maccutreni Saliciduni

(Redknap, Lewis (red.) 2007: 231)

Kamień znajdował się przy drodze prowadzącej z Trecastle do Glasfynydd, na kopcu z kamieni, obecnie w zbiorach British Museum, datowany jest na VI–VII wiek. Jest to bardzo starannie wykonany głaz, czytelny, z dobrej jakości materiału. Bogaty w epigrafikę, która najprawdopodobniej przedstawia motywy chrześcijańskie i rzymskiego żołnierza. Z prawej strony widoczna jest inskrypcja ogamiczna, łacińska zaś z tyłu. Nie jest przypadkowe umiejscowienie przy drodze – kamień miał być widoczny i zauważany oraz zapewne podziwiany.

Przyjęta przez autora konwencja artystyczna nie jest do końca spójna z inskrypcją – nie jesteśmy w stanie określić, czy epigrafika ma związek z napisem inny niż chęć przykucia uwagi. Istotne jest jednak to, że jedna informacja przekazana została dwoma skryptami, co jest praktyką spotykaną sporadycznie, acz wskazującą na chęć dotarcia do potencjalnie najszerszego grona odbiorców. Można zasugerować, iż kamień, poza oczywistą interpretacją funeralną, miał spełniać rolę pewnego rodzaju „reklamy” bądź drogowskazu.

[2] Cadoxton-Juxta-Neath (Clwydi Banwen)

Macaritini fili Beria(ci)

[Kamień] *Macaritinusa, syna Beriaca* [...]

(Redknap, Lewis (red.) 2007: 271)

Kamień pochodzi ze zbiorów Swansea Museum, datowany jest na pierwszą połowę VI w. Niezwykle rzadko zdarza się, że inskrypcja kamienna z Walii posiada dobrze udokumentowany rodowód. Kamień Macaritinusa był odnaleziony w pobliżu dawnej drogi wojskowej, w grząskim, błotnistym terenie doliny Banwen. Jest to obszar otoczony wzniesieniami, które naturalnie go zamykają, tworząc pewnego rodzaju krąg. Lokalne legendy opisują to miejsce jako czarcie koło. Inna interpretacja uwzględnia, że pierwotnie znajdował się na szczycie wzgórza.

Wybór miejsca w okolicy rzymskiego traktu nie był przypadkowy. Ludność z okolic Coelbren, wskazywana jako prawdopodobny twórca inskrypcji, chciała ten monument uwidocznić. Naturalna wydaje się interpretacja postrzegania go jako punktu orientacyjnego, co sugeruje umieszczenie na szczycie, bądź jako miejsca kultu (umieszczenie w dolinie). Rzemieślnik, wybierając materiał, miał świadomość jego cech (kruchość skały), co widoczne jest w szerokich i głęboko rytych literach. Na uwagę zasługuje też ich regularny kształt i spójność wizualna. Sama inskrypcja ma jednoznacznie komemoratywny charakter.

[3] Cantref (Nant Crew)

..]camagli hic iacit n[i-] Fi[-]

(kamień) [?Er]camaglosa. Tu spoczywa [...]

(Redknap, Lewis (red.) 2007: 157–159)

Głaz odnaleziony w 1956 roku umieszczony jest w przedsionku kościoła Cefn Coed, datowany na pierwszą połowę VI w. Jest to najprawdopodobniej kamień chrześcijańskiego pochodzenia, połączony z czterema innymi z tego obszaru. Dane topograficzne sugerują, że znajdował się na jednej z farm na wschód od doliny Taf Fawr, blisko ujścia rzeki, na terenie gęsto zaludnionym w czasie powstania inskrypcji. Wizualnie reprezentuje wszystkie cechy łacińskiego nagrobka – pozycja wertykalna (obelisk), z inskrypcją skierowaną w dół. Zastanawiać mogą otwory na przedniej stronie i ich zastosowanie, choć prawdopodobnie służyły pomocą w trakcie transportu kamienia.

Sama inskrypcja jest wykonana niestarannie, bez zachowania proporcji i konwencji artystycznej, co może wskazywać na brak wprawy ze strony rzemieślnika (głaz prawdopodobnie wykonany został przez rodzinę zmarłego). Dobór materiału też nie wskazuje na świadomy wybór, jako że inskrypcja jest mocno zniszczona i trudna w odczycie. Na uwagę zasługuje natomiast przygotowanie powierzchni samego napisu, która została spłaszczona, oraz krawędzie, które wyostrzono.

Miejsce wzniesienia może sugerować bardzo prozaiczny powód funeralny, ale warto zwrócić uwagę na otoczenie. Pierwotnie kamień był częścią grupy kilku podobnych głazów w rejonie gęsto zaludnionym w momencie jego powstania, a więc w bezpośrednim otoczeniu skupisk ludzkich. Informacją niezapisaną jest właśnie ta bliska relacja między miejscem zamieszkania i pochówku zmarłych.

6. Wnioski

Istnieje szereg cech pozajęzykowych, łączących inskrypcje z dwóch odrębnych kultur – walijskiej tradycji łacińsko-ogamicznej oraz tradycji runicznej, funkcjonującej zarówno wśród anglosaskich, jak i skandynawskich społeczności. Pierwsza z tych cech, opierająca się na materialności głazów, ich zazwyczaj wertykalnej pozycji oraz widoczności w otwartym terenie wskazuje nie tylko na potrzebę upamiętnienia tekstem osoby bądź wydarzenia. Kamienie mają być symbolem statusu oraz stanowić drogowskaz lub punkt orientacyjny dla osób postronnych.

Inskrypcje w tej postaci uwidaczniają swój oralno-piśmienny charakter, będąc spoiwem dwóch odrębnych mentalności. Inskrypcje, choć często dwuznaczne bądź niewiele mówiące, przy pierwszym odczycie uwidaczniają dodatkowe treści w formie wizualno-materialnej.

Nie bez znaczenia jest też komemoratywny charakter inskrybowania głązów, na równi ze stosowaną epigrafiką. Ta druga cecha miała za zadanie stworzenie dodatkowego, wizualnego kanału informacyjnego dla potencjalnego odbiorcy. Z drugiej strony praktyki pochówkowe, jak i wcześniej wspomniana chęć pamiętania o zmarłych i gloryfikowaniu żywych, wskazują, iż potrzeby danej społeczności wykraczały poza *tu i teraz*, chcąc pozostać w kontakcie z przyszłością.

Literatura

- Brown, Michelle P. (2006) *How Christianity Came to Britain and Ireland*. Oxford: Lion Hudson.
- Davies, Robert R. (1987) *Conquest, Coexistence and Change: Wales 1063–1415*. T. 2. Oxford: Clarendon Press.
- Jesch, Judith (1998) „Still Standing in Ågersta: Textuality and Literacy in Late Viking-Age Rune Stone Inscriptions”. [W:] Klaus Düwel, Sean Nowak (red.) *Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung. Proceedings of the Fourth International Symposium on Runes and Runic Inscriptions in Göttingen, 4–9 August 1995*. Berlin, New York: Walter de Gruyter; 462–475.
- McManus, Damian (1991) *A Guide to Ogam*. Maynooth: An Sagart.
- Mianowski, Jacek (w przygotowaniu) *Ethnolinguistics, Cultural Change and Early Scripts from England and Wales*.
- Powell, Thomas G. E. ([1958] 1980) *The Celts*. London: Thames and Hudson.
- Redknap, Mark (1991) *The Christian Celts. Treasures of Late Celtic Wales*. Cardiff: National Museum of Wales.
- Redknap, Mark, John M. Lewis (red.) (2007) *A Corpus of Early Medieval Inscribed Stones and Stone Sculpture in Wales*. T. 1: *South-East Wales and the English Border*. Cardiff: University of Wales Press in association with the University of Wales Board of Celtic Studies, the Royal Commission on the Ancient and Historical Monuments of Wales and Amgueddfa Cymru – National Museum Wales.
- Ross, Anne (1999) *Druids*. Brimscombe Port: Tempus Publishing Ltd.
- Russell, Paul (1995) *An Introduction to the Celtic Languages*. London, New York: Longman.
- Sims-Williams, Patrick ([1998] 2006) „The Uses of Writing in Early Medieval Wales”. [W:] Huw Pryce (red.) *Literacy in Medieval Celtic Societies*. Cambridge: Cambridge University Press; 15–38.
- Thomas, Charles (1973) „Irish Colonists in South-West Britain”. [W:] *World Archaeology* 5 (1). Abington: Taylor and Francis; 5–13.
- Thompson, Claiborne W. (1975) *Studdies in Upplandic Runology*. Austin: University of Texas Press.

*Academic
Journal
of
Modern
Philology*